

er det dog en kendsgerning, at det er et betydeligt arbejde, som lærer os adskilligt nyt om et hidtil langt fra til bunds udforsket tidsrum i dansk indrepolitisk udvikling.

C. O. Bøggild-Andersen.

Aktstykker og Oplysninger til Rigsrådets og Stændermødernes Historie i Frederik III's Tid. Udg. ved C. Rise Hansen (Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie). Bd. I (1648-50). (Gad, 1959). XVI, 532 s.

Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie har påbegyndt en fortsættelse af Kr. Erslevs værdifulde »Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid« I-III 1883-90, som skal behandle de betydningsfulde 12 år fra Kristian IV's død i 1648 til statsomvæltningen 1660. Udgivelsen skyldes et initiativ i 1943 fra professor dr. phil. C. O. Bøggild-Andersen, som siden begyndelsen af 1944 sammen med arkivar C. Rise Hansen har arbejdet med registreringen og afskrivningen af materialet, der navnlig er indsamlet fra Rigsarkivet, Landsarkiverne for Sjælland, Fyn, Nørrejylland og det skånske landsarkiv, samt Det kgl. Bibliotek, Universitetsbiblioteket i Lund, Karen Brahes bibliotek og Statsbiblioteket. Udgiverne har delt perioden imellem sig således, at årene 1648-53 udgives af C. Rise Hansen, 1654-60 af C. O. Bøggild-Andersen.

Når man betænker, hvilken uvurdelig betydning Erslevs kildeudgave har haft for studiet af Kristian IV's tidsperiode, er der i høj grad grund til at glæde sig over Bøggild-Andersens initiativ, som - når det realiseres - vil gøre aktstykkerne omkring rigsrådets og stændernes forhandlinger i disse ikke mindre betydningsfulde år meget lettere tilgængelige. Ikke mindst for forskningen i Jylland og ved det jyske universitet vil arbejdet med en central periode i dansk historie lettes

betydeligt. Særlig interesse vil samle sig om udgivelsen, fordi Bøggild-Andersen, der som ingen anden har arbejdet med dette stof, har påtaget sig at medvirke såvel ved indsamling af materialet som ved udgivelse af de sidste år og gennemlæsning af manuskript også for de første år. Hans omfattende kendskab til netop dette felt vil således på enhver tænkelig måde kunne komme udgivelsen til gode og blive et bredere publikum til del.

Forventningerne skuffes ikke af Rise Hansens veludstyrede og grundige første bind, der omfatter 1648-50. I opstillingen er den Erslevske udgave fulgt. Aktstykkerne er samlet for hvert møde og forsynet med en indledning om mødets indkaldelse, varighed, dets deltagere, forhandlingerne og vedtagelserne, og for hvert år afsluttes med en redegørelse for virksomheden uden for møderne og eventuelle dertil knyttede akter. I Erslevs udgave findes i hvert bind en tabellarisk oversigt over de enkelte rådets deltagelse i møder, domsafsigelser og underskrifter på betænkninger. En lignende er bebudet i sidste bind af denne udgave, som også vil indeholde en oversigt over rigsrådets og stændermødernes karakter og myndighed i hele perioden, tillige med en systematisk sagoversigt og en ordliste i lighed med Erslevs udgave. Derimod er navneregistret i modsætning til den tidligere udgave heldigvis vedføjet hvert bind for sig.

Det kan måske formodes, at udgivelsen i alt vil fylde ca. 5 bind. Det store omfang skyldes naturligvis navnlig, at det bevarede aktmateriale er væsentlig mere righoldigt end for de foregående år, men tillige, at der i udvalget er taget lidt flere akter med og måske navnlig i et udførligt noteapparat gjort rede for mange forskellige varianter og kopier af de samme skrivelser. Dette må have forsinket arbejdet meget, men forøger unægtelig også udgivelsens værdi kolossalt. Også de kommenterede indledninger til møderne er forsynet med væsentlig større

noteapparat end Erslevs udgivelse, hvorved den historiske baggrund såvel i henseende til hovedlinjer som detaillier fremtræder i et sikrere lys. Dette hænger naturligvis sammen med, at nærværende udgave i langt højere grad, end tilfældet var for Erslev, har kunnet støtte sig til behandlinger af tidens historie og tilgængeligt supplerende kildestof. I første række kan fremhæves Bøggild-Andersens værker om »Statsomvæltningen« og »Hannibal Sehested«, Fridericias »Adelsvældens sidste Dage«, Birket Smiths »Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Historie«, Thyra Sehesteds »Hannibal Sehested«, O. A. Johnsens »Hannibal Sehesteds statholderskab«, »Franske Arkivstudier« og »Aktstykker til de norske stændermøders historie«, Sechers »Forordninger etc.«, »Norske Rigsregistranter«, Beckers »Samlinger til Danmarks Historie under Frederik III« og naturligvis Erslevs egen udgave. Hertil følger sig de fremmede gesandters indberetninger, adelige korrespondancer, Hindsholms dagbog, Jørgen Brahes dagbøger, Otte Kragts kalenderoptegnelser og Ulfeldts »Høytreggende Aeris Forsvar«. Men først og sidst må Rise Hansen dog bygge på Christen Skeel Albretsens rigsrådsdagbog fra 4. juli 1649–14. jan. 1659, som sammen med Christen Skeels protokol over rigsrådets forhandlinger er udgivet af Becker i Danske Magazin 3. Rk. IV. Denne uvurderlige kilde danner grundlaget for indledningernes mødereferater fra juli 1649. Rise Hansen beklager, at Bøggild-Andersens oprindelige plan om at genoptrykke denne dagbog ikke blev fulgt, et synspunkt, som anmelderen ganske deler, men så meget mere er der grund til at påskønne de klare referater og træffende citater derfra, som udgiveren har udvalgt.

I 1648 er valget af den nye konge og valgene til de nye rigsrådsmedlemmer de 2 begivenheder, der optager det største antal akter. I forbindelse med valget af Frederik III er det navnlig

interessant at se den iagttagne forskel i formuleringen allerede i indkaldelsesbrevene, hvor hertug Frederik i brevene til landsdommerne, kapitlerne og de 3 byer med landstingret tituleres »arving til Norge«, mens denne passus er udeladt i det åbne brev af 28. 11 1647 og brevene til lensmændene. Heri må ses årsagen til, at denne titel anvendes i de borgerlige og gejstlige stænders valgbreve. Ellers knytter der sig mest interesse til adelens fuldmægtiges begæring af 17. 4. ang. håndfæstningen (nr. 19) og Christen Skeels referater af forhandlingerne 18.–20. 4. (nr. 23 og 24), der ikke tidligere har været trykt. Adelsens vota om udvælgelsen af de nye råder optager akterne nr 54–183 og 189 og må indeholde materiale til bedømmelse af fraktioner og politiske forbindelser inden for adelen. Et af de vigtigste spørgsmål i forhandlingerne i 1648 var det påtænkte salg af krongods til dækning af rigets gæld under Torstensonsfejden. Fra 31. 5. foreligger en fortegnelse over det dertil udlagte krongods (nr. 45), og 30. 6. gav rådet skriftligt kongen tilsagn om ret til senere erhvervelse af ligeså meget adelsgods som det udlagte (nr. 47) i direkte strid med håndfæstningen. Størst indflydelse på dette års forhandlinger fik dog Hannibal Sehesteds store memorial af 11. 5., som i 49 punkter redegjorde for hans statholderstyre i Norge og henskød en lang række spørgsmål til rigsrådets afgørelse. De den findes trykt i Thyra Sehesteds værk om statholderen, er den her kun anført i referat.

I 1649 træder modsætningerne i rådet tydeligt frem. Efter gentagne opfordringer fra landkommissærerne støttet af adelen om en besættelse af de ledige landkommissæremøder kom dette spørgsmål til debat i rådet. Kredse inden for dette var modstandere af institutionen, sikkert navnlig rigsmarsken Anders Bille, der ønskede at samle hærvæsnets finansielle ledelse i sine hænder, men flere af de nye

råder, der netop havde beklædt dette embede, gik dog ind for landkommisærinstitutionen, og nye valg vedtoges med en lille majoritet. Et talerør for denne anskuelse har vi i Christen Skeel. Rigmarsken fik dog den afgørende myndighed ved udbetaling af pengebeløb til militæret efter en ny debat 31. 8. Endnu højere gik bølgerne dog om det norske militærbudget. Under 9. 7. er citeret Christen Skeels referat af rigsmarskens angreb på Hannibal Sehesteds finansstyre i Norge, der holdt væsentlige norske indtægter i nordriget, som ellers kunne være kommet Danmark til gode. I dette spørgsmål kunne Anders Bille og Christen Skeel samvirke. I aug. og beg. af sept. stod kampen hårdt om det norske militærbudget, og akterne er genoptrykt i extenso såvel de 11 rigsrådets reduktionsforslag af 23. 8. (207), Hannibal Sehesteds dito af 31. 8. (209), der begge findes i Danske Magazin 3, IV ganske vist i anden afskrift, som Hannibal Sehesteds erklæring af 2. 9. med tilbud om at fratræde sit embede (212), og hans to sidste indlæg om militærbudgettet af 5. 9. (217), og 7. 9. (?) (221), der endelig nedbragte hans forslag til 60.000 rdl. (alle tre trykt hos Thyra Sehested). Hans kgl. instruks af 13. 10. er også genoptrykt (224). Derimod er rigsrådets anmodning af 6. 9. om de norske generalkommisærers regnskabsafleggelse (219), der sluttelig skulle medføre statholderens fald, ikke tidligere offentliggjort, den sjællandske adels henvendelse til rigsrådet af 16. 10. med ønske om, at de norske indtægter måtte sendes til Danmark (225) heller ikke. Også kanslerens protest af 19. 10. mod, at den af Ulfeldt hjembragte redemptionstraktat ratificeredes uden forudgående forelæggelse i rådet er her udgivet første gang.

I 1650 trak skyerne sammen over svingersønnerne. Ulfeldts krænkede brev til kongen 6. 2. over beskæringen af hans rigshofmesterembede er genoptrykt (317). Derimod burde, i alt fald

i en note, vel have været anført, at kongen i juli ved Christoffer Gabel afkrævede rigshofmesteren alle akter vedrørende storleverandørernes fordringer og regnskaber til rentemestrenes kontrol. Det var jo dog det første egentlige skridt til angreb på rigshofmesterens administration. 18. 3. op-sagde kongen Hans Lindenovs og Ebbe Ulfeldts pensioner i overensstemmelse med rådets henvendelse herom af 4. 9. 1649 (216), og 15. 11. henstillede han til rådet, om ikke Ebbe Ulfeldt havde forbrudt sit len Hammershus p. gr. af restancer og klager over hans lensstyre (302). Rigsrådets bønsskrivelse for Ebbe Ulfeldt af 22. 11. foreligger ligeledes trykt første gang (313). Undersøgelsen mod Hannibal Sehested indledtes om efteråret, idet Jørgen Seefeldt, Joachim Gersdorff og Henrik Rantzau 8. 8. fik ordre til at gennemse Niels Langes kommissærregnskaber. En stor plads indtager fuldmagterne, drøftelserne og valgbrevene i forbindelse med prins Christians valg til tronfølger. Christen Skeels standpunkt, som sikkert dækker rådsflertallets, er klart refereret og citeret. I forbindelse hermed følger drøftelserne om prinsens opdragelse. Så at sige alle akterne vedrørende disse ting publiceres første gang. Derpå drøftedes i slutningen af juni afbetalingen af gælden herunder krongodsudlæg og adelens eventuelle afkald på accisefrihed for en årrække. Her bemærkes kanslerens proposition af 22. 6. på kongens vegne (253) og rentemestrenes memorial, der er henført til disse forhandlinger (257). Adelsens protest mod retten til opkøb af adelsgods kom til orde (250 og 264). Christen Skeels betænkninger om disse spørgsmål af 10. 7. og 13. 7. er genoptrykt, men ellers er kongens og rådets mange skrivelser herom fra juli-aug. ikke tidligere udgivet. Kongen gav afkald på retten til opkøb af adelsgods og fik i stedet genkøbsret på det udlagte krongods. Han ønskede desuden garantier for bevillinger, der

sikrede ham midler til indløsningen. Forhandlinger i okt.-nov. om sådanne ydelser fra adelen mødte ingen velvilje. De adelige fuldmægtiges forslag i 23 punkter af 2. 11., som kendes fra Secher, er genoptrykt (293). Rigsråderne Jørgen Seefeldts, Frederik Reedtz' og Christen Skeels bevilling på accisen af 25. 10., som ikke fik en eneste underskrift af menige sjællandske adel, er trykt første (291). Accisen synes vedtaget i aug., men oplæstes først i købstæderne i beg. af nov. Virkningen var overvældende. Københavns borgeres store protestskrivelse herover (309) og over indkvarteringen (310), samt magistratens brev til kongen herom (311) alle 20. 11. er nu trykt tilige med magistratens undskyldning af 25. 11. (314) og Otte Krags påtegning heraf (315). Derimod fremgår det ikke, at der lød protester også fra Odense og Helsingør. Da rådet ikke havde kunnet skaffe de fornødne garantier for midler til genindløsning af det udlagte krongods, foreslog kongen 18. 11., at långiverne under krigen kun fik en vis del af deres fordringer betalt ved godsudlægget (304). Rigsrådet vedtog 22. 11. at godtgøre 2/3 heraf (312).

Udgaven bringer adskillige rettelser og korrigeringer af detaljer i tidligere opfattelser, navnlig hvad angår dateringer. Ret mange nye vurderinger i hovedspørgsmål er derimod ikke at hente. Fremhæves må dog, at Rise Hansen ikke som Fridericia og Bøggild-Andersen mener, at Christen Skeel i sin dagbog under 8. 8. 1650 med »Statholders relation j Norge om hans regnskaber oc hans skriffelig tilbud att forklare hans forretninger« hentyder til det sorte forsvarsskrift, men derimod til en lille skrivelse dateret 7. 8. (272). Udgiveren mener med Thyra Sehested, at det store forsvarsskrift slet ikke har været forelagt i rådet. Under 26. 7. 1650 påvises fra Christen Skeels dagbog, at en række punkter om Københavns forbedring, som Bøggild-Andersen har formodet

hørte til et referat af en tale af Hannibal Sehested, er et resumé af Københavns borgmestres skrivelse af 17. 7. (268 a).

Der kan måske rettes kritik imod enkelte småting i udgaven. Således er hyldingsakterne (forkortet Hy) gledet ud af forkortelseslisten, og andre lignende detaljer kan forståeligt nok være glippet under det store arbejde, men det skal ikke forringe indtrykket af en kildeudgave, der placerer sig fint blandt selskabets øvrige publikationer og atter engang understreger denne kilde-series meget høje plan.

Poul Enemark.

P. G. Lindhardt: Vækkelse og kirkelige retninger. (Hans Reitzel, 1959). 220 s.

I adskillige henseender er denne nyudgave af professor Lindhardts bog om vækkelserne og de kirkelige retninger en helt ny bog. Det må have været en overordentlig tilfredsstillende for forfatteren at foretage en bearbejdelse af bogen, eftersom ændringerne og udvidelserne stort set er en følge af den livlige forskning, der har fundet sted i det 19. århundredes kirkehistorie efter de retningslinier, Lindhardt skitserede i den første udgave i 1951. Han kan derfor med al mulig ret i forordet fremhæve, at hans egne og andres forskningsresultater har bekræftet ham i »hovedsynspunkterne på vækkelsernes og de kirkelige retningers historie og betydning.«

Det indebærer, at trods ændringerne i bogens disposition og indhold er grundsynspunktet fra udgaven i 1951 bevaret. Måske er det endda her og der understreget og gjort klarere: For Lindhardt hører en vækkelse uløseligt sammen med ændringer i samfundsstrukturen, så »nye sociale lag dannes, og befolkningsgrupper som hidtil har levet upåagtet eller uden at kunne gøre sig gældende begynder at kæmpe for en plads i solen«. Dette